

הבטה בהפקר – עניינה הפנימי של גמירות הדעת במעשי הקניין

הרב יהודה יפרח

א. מבוא	ג. הבטה בהפקר – ניתוח שיטות הראשונים על פי פרדיגמות מהחסידות והקבלה
ב. הבטה בהפקר – יישוב הסתירה בגמרא	1. ארבעת העולמות
1. הסוגיה בסוף בבא מציעא	2. סוף מעשה במחשבה תחילה – בין הכוונה וביטוייה
2. הסוגיה בתחילת בבא מציעא	3. המחשת גמירות הדעת בהעברת בעלות
3. שיטת התוספות	4. הבטה בהפקר
4. שיטת הרמב"ן	ד. סיכום
5. שיטת הב"ח	
6. שיטת רש"י	
7. פסק ההלכה בעניין קניין מהפקר	
8. הבטה בהפקר בכדי לזכות לחבירו	
9. הבטה במצוות השבת אבידה ובפריקה וטעינה	

א. מבוא

סוגיות רבות בגמרא וסימנים ארוכים בשולחן ערוך ובפוסקים עוסקים בפרטי מעשי הקניין ובתנאים שבהם הם מועילים להעברת בעלות על רכוש מאדם לחבירו. ממקורות אלו עולה שאי הקפדה על פרטי ההלכות מונעת את העברת הבעלות גם כאשר המקנה והקונה גילו דעתם בפירוש שהם מעוניינים בביצוע העסקה.¹

* הרב יהודה יפרח, ר"מ במכילה קדם צבאית אלישע ובמדרשת שובה, מנכ"ל סטנדר – אתר הלימודים לציבור הדתי, בוגר מכון משפטי ארץ, עפרה.

1. עיקרון זה מופיע לאורך כל הפרק הראשון במסכת קידושין העוסק בקניינים השונים. לדוגמה: מקרקעין ומיטלטלין נקנים באמצעות מעשי קניין מסוימים ולא בדרכים אחרות. ראו עוד: קידושין כה, ב: "אלא מעתה פיל... במה יקנה?"; בבא מציעא צד, א: "ומתנה שומר שכר להיות כשואל, במאי בדברים?"; בבא בתרא ג, א: "אי בשאין בה דין חלוקה – כי רצו מאי הוי, נהדרו בהוי? אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: שקנו מידן"; עירובין כה, א – אשה שעשתה מחיצה על גבי מחיצה, בכוונה לקנות בכך נכסי הגר, לא קנתה, לפי שאין זו חוקה כדין; ועוד.

לעומת זאת ממקורות רבים אנו למדים שהעברת הבעלות תלויה בגמירות הדעת של הצדדים,² ותפקידו של מעשה הקניין אינו אלא ליצור או לגלות אותה. לאור זאת, תישאל השאלה מהו היחס שבין המעשה לכוונה, בין ההלכות הרבות העוסקות בפרטי מעשי הקניין ובין התודעה שהן משקפות.

על סוגיה זו נשתברו קולמוסים רבים ולא נעסוק בה בהרחבה במאמר זה.³ נציין רק את מאמרו של הרב ד"ר רון קליינמן המופיע בקובץ זה שהסיק שדעתם של רוב האחרונים היא שישוד הקניין הוא בגמירות הדעת.⁴ לשיטתם, עניינו של מעשה הקניין הוא לגלות ולחשוף את גמירות הדעת של הצדדים להעברת הבעלות, או להביא לידי גמירות דעתם של הצדדים על ידי פעולה מוחשית ובולטת.

אשר על כן כשגמירות הדעת ברורה ומוכחת אין צורך במעשה קניין. לדוגמה, בסוגיות "דברים הנקנים באמירה",⁵ הגמרא מנמקת שאין צורך במעשה קניין כיון ש"בהיא הנאה גמר ומקני",⁶ וכן בסוגיית "המזכה לעובר".⁷ לעומתם יש הסוברים כי מעשה הקניין הוא יסוד עצמאי היוצר את העברת הבעלות ולא די בגמירות הדעת של הצדדים.⁸ כדרך ביניים

2. ראו לדוגמה: **ביבמות** נב, ב – "עודר בנכסי הגר וכסבור שלו הן" לא קנה, הטעם: "התם לא קא מכווין למיקני"; **בבבא** כו, א – אין קרקע נקנית בכסף במקום שנהגים לכתוב את השטר וכן להפך, והטעם המבואר בראשונים שם הוא שאין גמירות דעת מצד הקונה (עד שיקבל שטר) או המקנה (עד שיקבל כסף). בעניין זה ראו שלום אלבק, "מקומה של גמירות הדעת בקניין", **תרביץ** מ', עמ' 158 – 177; סיני דויטש, "גמירות דעת בהתייכות במשפט העברי", **דיני ישראל** ג', עמ' 207 – 226; אברהם וינגרט, "תפיסה פורמליסטית ומעשה קניין", **דיני ישראל** יז (תשנ"ג-תשנ"ד), עמ' קיט-קלד; הרב מאיר ברקוביץ, "מעשה ורצון בקנינים", **מגל** יא [תשנ"ה], עמ' 37 – 62; הרב צבי יהודה בן יעקב, "כוונה בקניין", **כתר תורה** ד' [תשנ"ז], עמ' קכה-קלז; הנ"ל, "בפעולות הקנינים", **שורת הדין** ח' [תשס"ג], עמ' קכא – קמ; הרב אשר וייס, "יסודות הקנינים", **דברי משפט** ד'. עמ' רעח – רפח.
3. לדוגמה, רבי שלמה קלוגר כותב (שו"ת **טוב טעם ודעת**, מהד' קמא, רסט, ד"ה והנה): "דעיקר קניין התורה הוא הגמר בלב להקנות, וכדאמרינן בההוא הנאה דמחתיני אהדדי גמרו ומקני להדדי, ואם כן מוכח, היכי דחזינן וידעינן דגמר בלבו – לא בעינן מעשה הקניין, ואם כן היכי דבעינן מעשה הקניין היינו כיון דלא ידעינן מה בלבו, ודלמא אינו גומר בלבו להקנות... וכל מעשה הקניין אינו רק לברר מה שגומר בדעתו, אבל אם ידעינן דגמר ומקני בלב שלם – לא בעינן מעשה".
4. ראו עוד רבי יוסף ענגיל, שכותב (**בית האוצר**, פיעטרקוב תרס"ג, ח"ב, דף יט, ב): "דבשאר קניינים (=בשונה מן הקניין בקידושין) אין מעשה הקניין הוא הפועל בעצם, רק ההקנאה באה מעצמה, ממה שהאדם מקנה את הקרקע לחבירו מרצונו. ואך דלולי מעשה קניין לא היינו יודעים שמקנה גם ברצונו, דדיבורא עביד איניש דמיקרי ואמר, ואין ראיה עדיין היות רצונו באמת כך להקנות לו, ומה שאין כן כשעושה מעשה קניין אז ודאי דמקנה לו ברצון הטוב. ועל כרחך עניין מעשה הקניין רק לראיה על היותו מקנה, אבל לא שמעשה הקניין פועל בעצם את ההקנאה".
5. **מועד קטן** יח, ב; **כתובות** קב, א; **קידושין** דף ט, ב. **תוספות** כתובות שם, ד"ה אליבא, מעיר בשם רבנו תם: "ואין לתמוה, היכי משתעבד בשטר זה, הא אין מיטלטלין נקנין בשטר? דיש לומר, דהואיל וטרח למכתב שטרא גמר ומשעבד נפשיה, שהרי אפילו באמירה בעלמא יש דברים שנקנים, כדקאמר בסמוך".
6. **כתובות** קב, ב.
7. **בבא בתרא** קמ, ב. בסוגיה זו אמנם נעשה מעשה קניין, אך אין לו תוקף לפי דיני הקניין. גמירות הדעת שהוכחה במעשה זה היא שמחליטה את הקניין למרות הפגמים הפורמאליים.
8. ראו לדוגמה הרב א"מ חברוני, שכתב (**משאת משה**, מסכת קידושין, סי' ג, עמ' ה): "נראה לכן דגדרי הקניינים הם, שהלכה למשה מסיני שאין המיקח נקנה בדברים ובעי מעשה הקניין, אבל איזהו מעשה הקניין, לזה לא ניתנה הלכה, אלא כל שהנהיגו בעולם למעשה הקניין, והו קונה מן התורה".

יש הסוברים שבהעברת הבעלות קיימים שני מסלולים: גמירות הדעת ופעולות מעשיות המוכיחות אותה, ומעשי קניין עצמאיים.⁹

מאמר זה דן בזיקה שבין גמירות הדעת ומעשה הקניין הפיזי, זאת דרך בירור פרטיה של סוגיית קניין על ידי "הבטה". אף שסוגיה זו לא נפסקה להלכה הרי שהסברות שהועלו בה עשויות להאיר את הנושא שבו אנו עוסקים.

המונח "גמירות דעת" מניח שהעברת הבעלות מותנית ברצון הטהור של הצדדים, ובנכונות שלהם להקנות ולקנות, והשאלה היא עד כמה רצון זה כפוף למסגרות הפורמאליות ולביטויים המוחשיים שלו. כלומר האם ניתן להציע חלופות למעשי הקניין המוגדרים? האם ניתן לבודד את 'גמירות הדעת' מההקשר המוכיח, או המפרש אותה? התבוננות בשאלה זו עשויה לשפוך אור על אחת מסוגיות היסוד של דיני הממונות בהלכה.

ב. הבטה בהפקר – יישוב הסתירה בגמרא

אדם הרוצה לזכות בחפץ הפקר צריך לבצע פעולת קניין, המקבילה לפעולה הנעשית במקרה של העברת בעלות מאדם לאדם. בלשון הרמב"ם, יש לקנות את הפקר "כדרך שקונים הלוקחות".¹⁰ מיטלטלין ניתן לקנות בקניין משיכה, הגבהה או קניין חצר, וקרקע ניתן לקנות בקניין חזקה.

כמובן, מאחר שמדובר בקניין ללא מקנה, ללא "דעת מקנה", לא ניתן לקנותם בקניין כסף או חליפין, וקרקע הפקר לא ניתן לקנות בקניין שטר, כפי שקונים נכסים אלו מאדם המקנה אותם.

ביחס לשני מעשי קניין נחלקו הדעות: לחלק מהדעות מעשים אלו מסוגלים לקנות חפץ הפקר, למרות מגרעותיהם המתבטאות בכך שלא ניתן לקנות על ידם במיקח וממכר רגיל. המדובר הוא בקניין הבטה ובקניין ארבע אמות.

1. הסוגיה בסוף בבא מציעא

בסוף בבא מציעא נחלקו אמוראים בשאלה האם הבטה בהפקר מהווה מעשה קניין –

אמר רב נחמן: לא קשיא; כאן – בהגבהה, כאן – בהבטה.

אמר רבה: הבטה בהפקר תנאי היא... דתנא קמא סבר: הבטה בהפקר קני... ורבי יוסי סבר: הבטה בהפקר לא קני...

אמר רבא: לא, דכולי עלמא הבטה בהפקר קני...

איכא דאמרי, רבא אמר: דכולי עלמא הבטה בהפקר לא קני.¹¹

עוד הוא כותב שם: "דמרויב הראשונים מוכח, שאין גדר מעשה הקניין רק מעשה על גמירות דעת, אלא המעשה הקניין הוא העושה הקניין".

9. הרב אשר וייס, **מנחת אשר**, בבא בתרא, לב, הני"ל, "בדין הקניין", שיעור מס' 133 (קלטת), מרחשוון תשנ"ח; הני"ל, "קניין מכירת הבכורה ליעקב", שיעור מס' 175 (קלטת), מרחשוון תשנ"ט.

10. **רמב"ם נדרים ב**, יט; **שולחן ערוך חו"מ רעג**, יא.

11. **בבא מציעא קיח,א**.

דהיינו לשיטת רב נחמן הבטה אינה קונה בהפקר, וכן שיטתו של רבא לפי הגרסה השנייה בסוגיה (איכא דאמרי). רבה טוען שמעשה קניין זה שנוי במחלוקת תנאים ולשיטת חכמים הבטה קונה בהפקר ורק לרבי יוסי אינה קונה, גם לרבא לפי הגרסה הראשונה הבטה קונה.

2. הסוגיה בתחילת בבא מציעא

הסוגיה בתחילת מסכת בבא מציעא עוסקת בחלוקת רכוש כשיש ספק מי הבעלים שלו. במשנה הפותחת את המסכת נאמר:

שנים או חזין בטלית, זה אומר: אני מצאתיה, וזה אומר: אני מצאתיה. זה אומר: כולה שלי, וזה אומר: כולה שלי.¹²

הגמרא שואלת מדוע יש צורך שהצדדים יטענו גם "וכולה שלי":

וליתני: אני מצאתיה, ואנא ידענא דכולה שלי! – אי תנא אני מצאתיה, הוה אמינא: מאי מצאתיה – ראיתיה, אף על גב דלא אתאי לידיה – בראיה בעלמא קני, תנא כולה שלי – דבראיה לא קני.¹³

הגמרא מציעה שאריכות הדברים במשנה נועדה לשלול אפשרות שראיה בעלמא קונה.

3. שיטת התוספות

בעלי התוספות מקשים על כך, שהרי מסוף המסכת נראה שהבטה בהפקר אכן קונה. אמנם כפי שראינו, בסוגיה שם מופיעות דעות נוספות, אולם מהסוגיה כאן משמע ששלילתו של קניין ההבטה מוסכמת לכל הדעות, והדיון הוא רק בצורך לשלול זאת במפורש. ביישוב עניין זה מעירים בעלי התוספות:

דבראיה בעלמא לא קני – והא דאמרינן בפרק הבית והעלייה "הבטה בהפקר קני" היינו שעשה מעשה כל דהו כגון שגדר גדר קטן.¹⁴

כלומר לשיטתם המחלוקת סביב קניין הבטה בהפקר מתייחסת רק למקרה שהקונה עשה מעשה קנייני כלשהו, כגון שגדר גדר קטנה. קניין מופשט לחלוטין של הבטה בלבד לכל השיטות אינו קונה.

4. שיטת הרמב"ן

הרמב"ן גם הוא מתייחס אל הקושיה שהעלו בעלי התוספות. אך החילוק שהוא מציע שונה במקצת:

ואי קשיא לך הא דאמרינן בפרק הבית והעלייה דהבטה בהפקר קני, לא קשיא. דהתם הבטה של שומר כגון שומר שדה של הפקר או תבן וקש והואיל ודבר טורח הוא ועל ידו נשמר קני אבל ראיה בעלמא לא, ואפילו הכי אסיקנא התם דלא קני.¹⁵

12. בבא מציעא ב,א.

13. שם.

14. תוספות שם, ד"ה דבראיה בעלמא.

כלומר החלוקה היא בין ראייה בעלמא, שנשללת על ידי המשנה בראשית המסכת, לבין הבטה שומרת-פעילה שיש ממנה תוצאה מעשית (האבידה נשמרת) ומכוחה ניתן לקנות את האבידה, ובה נחלקו האמוראים.

5. שיטת הב"ח

הב"ח¹⁶ טוען שהגרסה המדויקת ברש"י אינה "הבטה בהפקר" אלא "חבטה בהפקר".¹⁷ חבטה היא מעשה קניין הכולל ביטוי פיזי מינימאלי, פחות מהגבהה הנדרשת בקניין רגיל של מיטלטלין.

הב"ח מזכיר גם את בעלי התוספות המתייחסים להלכה במסכת ביצה: "והמקושרים והמנוענעים בכל מקום אסורים משום גזל".¹⁸ רש"י¹⁹ פירש שם שהראשון שקשר את הגוזלים קנה אותם בהגבהה. התוספות²⁰ מקשים – הרי קשירה ונענוע אינם הגבהה, ומתרצים שזהו "קניין חבטה". לדבריהם, הסוגיה באה ללמדנו שחבטה קונה בהפקר "הואיל ומתעסק בהן קצת". כך מבין הב"ח את דברי התוספות בסוגיה בתחילת בבא מציעא: "מעשה כל דהו" שנדרש על מנת לקנות חפץ הפקר הוא חבטה, ועניינו פעולה פיזית סמלית על החפץ.

אם כן, לשיטת הב"ח ובעלי התוספות קניין מופשט לחלוטין אינו מועיל ויש צורך בהוספת פעולה פיזית כלשהי.

6. שיטת רש"י

על הסוגיה בסוף בבא מציעא כתב רש"י:

דסבירא להו הבטה קניא בהפקר, הואיל ודבר טורח הוא, ודעתו לכך על ידו נשמר.²¹ קצות החושן²² מבאר שלשיטת רש"י ההבטה קונה רק כאשר היא מלווה בשימור החפץ, ואם כן מעשה הקניין הוא השמירה ומניעת הגישה לזרים ולא עצם ההבטה. לשיטתו, הסוגיה בתחילת בבא מציעא שקבעה שהבטה אינה קונה מתייחסת להבטה ללא שמירה.

7. פסק ההלכה בעניין קניין מהפקר

הרמב"ם פוסק:

15. רמב"ן שם, ד"ה ואי.
16. בית חדש חו"מ רעג, ט.
17. הדין בעניין זה מופיע כבר במאירי בבא מציעא קיח, א, ד"ה שומרי.
18. ביצה כה, א.
19. רש"י שם, ד"ה והמקושרים.
20. תוספות שם, ד"ה המקושרים.
21. רש"י בבא מציעא קיח, א, ד"ה אתה.
22. קצות החושן שלו, א.

דבר המופקר שבא אחד ושמרו והיה מביט בו שלא יטלנו אדם, לא קנהו בהבטה אלא עד שיגביהו אם היה מיטלטלין או יחזיק בקרקע כדרך שקונין הלכות.²³

כלומר הבטה אינה קונה בהפקר. כך נפסק גם השולחן ערוך.²⁴ על המשנה²⁵ הקובעת: "שומרי ספיחי השביעית נוטלים שכרם מתרומת הלשכה", כותב רבי עובדיה מברטנורא: "ואף על גב דקנה אותם מן ההפקר כשמרם חנם והביאם והרי הן שלו".²⁶ מדברים אלו הסיק בעל התוספות יום טוב²⁷ שיתכן שלשיטתו הבטה קונה בהפקר, ובניגוד לשיטת התוספות, אין צורך במעשה פיזי נוסף על השמירה בהבטה. התוספות יום טוב מגיע למסקנה זו גם בביאור דעת התוספות במסכת בבא קמא.²⁸

8. הבטה בהפקר בכדי לזכות לחבירו

הסוגיה במסכת בבא מציעא²⁹ מביאה מחלוקת בין רב ושמאל בשאלה האם "משמר כעושה מעשה". ההשלכה המעשית למחלוקתם היא, האם שומרי הפרדסים יכולים לאכול מהפירות כדין פועל. לשיטת רב משמר כעושה מעשה ודין השומר יהיה כדין הפועל, ולשיטת שמאל משמר אינו כעושה מעשה ולכן השומר לא יוכל לאכול.

הרמב"ם³⁰ והשולחן ערוך³¹ פסקו כשמאל שהמשמר אינו כעושה מעשה. חוסר המעשה של השומר משמש סיבה מדוע לא יוכל המביט לזכות בהפקר בעבור חבירו אף לשיטה שהבטה בהפקר קונה. כך מבאר קצות החושן,³² שקניית מציאה לחבירו היא מדין שליחות ושליחות נתפסת רק על עשייה מוחשית. ובלשונו: "והבטה, נהי דנשמר על ידו, לא קנה חבירו כיוון דשומר לאו כעושה מעשה ושליחות לא הוי אלא במידי דעשייה".

כלומר אף על פי שנפסק להלכה שהמגביה מציאה לחברו קנה חברו, אין זה אלא במעשה כהגבהה, הבטה או שמירה אינה מועילה לקניית המציאה בעבור חברו, "משמר אינו כעושה מעשה" ואין תורת שליחות חלה על מעשיו, וממילא אין זוכה בעבור חברו מהפקר שהרי הזכייה חלה רק מדין שליחות.³³

23. רמב"ם נדרים ב, יט.

24. שולחן ערוך חו"מ רעג, יא.

25. משנה שקלים ד, א.

26. פירוש רבי עובדיה מברטנורא למשנה שם.

27. תוספות יום טוב שם.

28. תוספות בבא קמא טב, ד"ה אלא.

29. בבא מציעא טג, א.

30. רמב"ם שכירות יב, ט.

31. שולחן ערוך חו"מ שלו, ו.

32. קצות החושן שלו, א.

33. רבי עקיבא איגר (שו"ת רבי עקיבא איגר, מהדורה תניינא, סימן קיב) מתייחס לקושיית רבי אפרים סגל שהקשה על דברי בעל קצות החושן – מדוע הזכייה במציאה בעבור בעל הבית היא רק מדין שליחות, ולכן חלים עליה המגבלות של דיני שליח? האם לא ניתן להגדיר את הזוכה כפועל של בעל הבית, ואז ידו של הפועל היא כיד בעל הבית וכמו שבעל הבית יכול לזכות לעצמו בהבטה כך הפועל יוכל.

9. הבטה במצוות השבת אבידה ובפריקה וטעינה

בניגוד לזכייה מהפקר, מצאנו ביטוי הלכתי לפעולתה של ההבטה בהלכות השבת אבידה. בתורה כתוב:

לא תראה את שור אחיך או את שׂוֹנוֹ נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחריך.³⁴ כלומר התורה מחייבת על פי ראייה בלבד בהשבת האבידה. ניתן להסביר שהראייה יוצרת זיקה אל החפץ לעניין חיוב ההשבה. כלומר, כשפלוגני רואה את החפץ הוא נעשה "שלו" לעניין חובתו להשיבו לבעליו.

בספרי ישנה התייחסות אל הפסוק בספר שמות שבו מופיע פועל אחר: "כי תפגע שור איבך או חמורו תעה השב תשיבנו לו".³⁵ על היחס בין הפסוקים כתוב בספרי:

"כי תראה" יכול אפילו מרחוק, תלמוד לומר "כי תפגע", אי "כי תפגע" יכול פגיעה ממש, תלמוד לומר "כי תראה", ואיזוהי ראייה שיש בה פגיעה, שיערו חכמים אחד משבע ומחצה במיל, וזה הוא ריס.³⁶

הרא"ש³⁷ כותב שאמנם "כי תראה" נאמר במצוות פריקה וטעינה ו"כי תפגע" נאמר באבדה, אך הם למדים זה מזה. הגר"א³⁸ גרס "לא תראה" כלומר שהמדרש מקיש מצוות העשה "כי תפגע" האמור במצוות השבת אבדה על מצוות לא תעשה – "לא תראה" שבאבדה.³⁹

לענייננו עולה שאין די בראייה גרידא, אלא צריך ראייה ממרחק מסוים. ראייה זו מוגדרת כ"פגיעה", שהיא כבר נשמעת כיצירת קשר מסוים בין הרואה-הפוגע ומושא הפגיעה. זהו חידוש של הספרי שכן מפשט הפסוקים נראה שאין צורך ב"פגיעה", וגם ראייה סתמית מרחוק מחייבת טיפול והשבה, שכן הכתוב סותם – "כי תראה... לא תוכל להתעלם". בגמרא הובאה דרישה גבוהה עוד יותר כדי לחייב בהשבת אבידה: "אמר רבנאי: 'ומצאתה' – דאתאי לידיה משמע".⁴⁰

להלכה נפסק שראיית אבדה מחייבת להשיבה לבעליה:

הרואה אבידת ישראל, חייב ליטפל בה להשיבה לבעליה.⁴¹

אמנם נחלקו אחרונים מהי מידת השפעת הראייה. הסמ"ע כתב:

רבי עקיבא איגר מבאר כי שאלה זו נתונה במחלוקת אמוראים בין רבא לרב נחמן (בבא מציעא יא). לסובר שידו של הפועל כיד בעל הבית, הוא יכול לזכות בעבורו בהבטה, כלומר לפועל יש עדיפות מהותית על השליח. לעומתו, למי שגורס שלפועל אין עדיפות על השליח, אין הוא יכול לזכות בעבור בעל הבית ללא פעולה מוחשית.

34. דברים כב, א.

35. שמות כג, ד.

36. ספרי, פרשת כי תצא, רכב. והובא בבבא מציעא לג, א.

37. תוספות רא"ש בבא מציעא לג, א, ד"ה ת"ל.

38. הגהות הגר"א על הגמרא שם.

39. יש להעיר שהטור והשולחן ערוך הביאו דין זה רק בהקשר למצוות פריקה וטעינה.

40. בבא מציעא ב, א.

41. שולחן ערוך חו"מ רנט, א.

דאם המתין ולא נטלה עד אחר יאוש ונטלה לעצמו אינו עובר אלא משום "לא תוכל להתעלם", אלא הרואה והגביה לידו קאמר.⁴²

כלומר הרואה את האבדה לא מתחייב עדיין בהשבתה אלא אם כן הגביה אותה בידיו. לעומת זאת הט"ז⁴³ כתב שחיוב ההשבה חל בעת הראייה: "דמיד שרואה עובר על לא תעשה ועשה", וכן כתב הגר"א.⁴⁴

ביחס לפריקה וטעינה די בראייה כדי לחייב וכפי שנפסק:

מי שפגע בחברו בדרך ובהמתו רובצת תחת משאה, בין שהיה עליה משא הראוי לה בין שהיה עליה יותר ממשאה, הרי זה מצווה לפרוק מעליה.⁴⁵

ג. הבטה בהפקר – ניתוח שיטות הראשונים על פי פרדיגמות מהחסידות והקבלה

משיטות הראשונים בקניין הבטה בהפקר עולות ארבע תפיסות שונות לקניין ההבטה בהפקר, נסדר אותם מהתפיסה המופשטת ביותר אל התפיסה המוחשית ביותר:

- ראייה בעלמא.
- הבטה שומרת שמכוחה החפץ נשמר. (שיטת הרמב"ן).
- ראייה או הבטה שנוסף אליה מעשה פיזי קטן ("כגון שגדר גדר קטן" – תוספות).
- פעולה פיזית (שרק היא קונה, על פי פסק השולחן ערוך).

1. ארבעת העולמות

הרב יצחק גינזבורג⁴⁶ הקביל ארבע תפיסות אלו לארבעת העולמות, המתוארים בקבלה ובחסידות כהוויות ממוצעות בין הבורא לבריאה: אצילות – בריאה – יצירה – עשייה. נרחיב מעט: לאורך הדורות, הציעו המקובלים פרשנויות רבות למושג העולמות, ולמערכות היחסים וקשרי הגומלין שהם מקיימים ביניהם.

אחד המאפיינים הדומיננטיים בתיאורי המקובלים הוא הדמיון שבין העולם האלוהי ומערכת ההאצלה והספירות לבין מבנה האדם, שנברא ב"צלם א-לוהים". "ויאמר א-לוהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו"⁴⁷ מתפרש לא רק ביחס לאדם הנברא אלא גם ביחס לכל העולמות העליונים הנבראים בצלמו של ה'. את התפיסה הזו העצימה החסידות בכך

42. סמ"ע רנט, א.

43. ט"ז חו"מ רנט, א.

44. הגהות הגר"א לספרי רכב, א.

45. שולחן ערוך חו"מ רעב, א.

46. על בסיס סיכום שיעור שהועבר ביצהר בתאריך ט' חשוון תשס"ו.

47. בראשית א, כו.

שהרחיבה את ההקבלה גם לכוחות הנפש האנושיים, וחתרה לתאר דרכם את ההנהגה הא-לוהית, בבחינת "מבשרי אחזה אלוה".⁴⁸

לענייננו, נזכיר את האינטרפרטציה של החסידות למושג ה"עולמות". על פי הבעש"ט, המושג "עולם" מתאר תפיסה מסוימת, קונספט המתבטא בתוכן מובחן וברמת מודעות מובחנת.⁴⁹ המעבר מעולם לעולם מתואר כמעבר בין מצב תודעתי אחד למצב תודעתי מובחן אחר.⁵⁰

הפרשנות החסידית הקלאסית מזהה בדרך כלל את ארבעת ה"עולמות" עם מצבים מנטאליים נדירים של דביקות מיסטית עליונה. אולם במקורות רבים מופיעה בחסידות הקבלה של מושג ה"עולמות" עם מישורים מנטאליים המצויים בתחומה של ההכרה הרגילה. בהקשר זה החלוקה המקובלת היא כדלקמן:

- א. עולם העשייה מקביל לעולם העובדות והמעשים.
- ב. עולם היצירה אל עולם הרגש ומידות הלב.
- ג. עולם הבריאה אל ההכרה, השכל וההפשטה.
- ד. עולם האצילות אל נקודת המבט האלוקית שבה "הוא ודעתו חד הם".

2. סוף מעשה במחשבה תחילה – בין הכוונה וביטוייה

אם נקביל את העולמות אל התפיסות השונות בדין הבטה בהפקר תעלה לנו התפיסה הבאה:

48. איוב יט, כו.

49. ראו למשל ר' דב בער ממזריטש, ליקוטי אמרים, דף גג, "אם בא לאדם במחשבתו התפארות הוא בעולם התפארת, ואם באה במחשבתו אהבה הוא בעולם האהבה, וכן בשאר המידות של שבעת ימי הבניין...". לאורך כל המסורות מהבעש"ט בולט הקשר שבין תיאורים קבליים תיאוסופיים לתיאורים המתמקדים במשמעות הנפשית או הפסיכולוגית של הרעיונות הקבליים.

על הפרשנות הפסיכולוגית והחזונית בחסידות ראו אידל, החסידות, עמ' 316 – 324, ושם, עמ' 407 – 424. לענייננו, אחת המסקנות החשובות של אידל היא בשאלת היחס שבין התיאורים התיאוסופיים לבין הפרשנות הפסיכולוגית. הוא כותב: "הפנמת מערכת הספירות ותפיסתן כאופן של חיים לא ביטלה את האמונה בקיומן, ממש כשם שהחיות נותרת פעילה גם כאשר מישוהו פועל מתוך התלהבות. הייתה אם כן הרחבה של התארים האלוהיים אל האדם, אך לא במחיר של ביטול התפיסה התיאוסופית של האלוהות, האלוהות הטרנסצנדנטלית והאימננטית נותרת פעילה כפי שהיתה בקבלה".

50. את תהליך התפילה, שתואר על ידי האר"י כמעבר וטרנספורמציה בין עולמות שונים מתאר הבעש"ט כהתפתחות מנטאלית של המתפלל, או הצדיק, המעצים בשעת התפילה את דבקותו בה'. ראו לדוגמה **כתר שם טוב**, דף כב; **עמוד התפילה**, פרשת עקב, פסקה מז: "צריך שירגיש במחשבתו שהוא בעולם העשייה בתחילת התפילה, ואחר כך ירגיש שהוא ביצירה עולם המלאכים, והאופנים, ואחר כך בעולם הבריאה, עד שירגיש במחשבתו שפרח במחשבותיו גבוה מאוד לעולם האצילות, וכמו אדם שמטייל מחדר לחדר כן יטייל במחשבתו בעולמות עליונים, ויזהר שלא יפול ממחשבתו הגבוה מאוד בעולמות העליונים, רק יחזיק עצמו בכל כח שישאר למעלה במחשבתו הגבוה מאוד בעולמות עליונים".

בעולם העשייה, עולם העובדות והמעשים הראייה אינה פועלת כלל.⁵¹ היכולת ליצור שינוי בר תוקף מותנית בפעילות מוחשית ואובייקטיבית המטביעה חותם בשדה המציאות הממשית. ברמה הזו גמירות הדעת זוקקת ביטוי מוחשי וברור לקיומה, ובלעדיו אין משמעות לרצון הצדדים.

בעולם היצירה, עולם המידות, הרגשות וכוחות הנפש כבר יש תוקף כלשהו להתרחשות פנימית. עם זאת, גם בעולם זה נדרש ביטוי חיצוני להתרחשות הפנימית. בעבודת המידות, לדוגמה, מקובל להניח שמידה טובה אינה נקנית בנפש ואינה מוטמעת באישיות כל עוד היא לא יצאה מגדר של התעוררות פנימית אל ביטוי חיצוני קבוע בחיי האדם. כפי שכתב הרמב"ם:

דע, שאלו המעלות והפחותות אשר למידות לא תגיענה ולא תתישבנה בנפש רק בכפל הפעולות הבאות מן המידה ההיא פעמים רבות ובזמן ארוך והרגילו בהן, ואם היו הפעולות ההן טובות יהיה המגיע לנו מהן מעלה, ואם היו רעות יהיה המגיע לנו מהן פחיתות.⁵²

הרמח"ל העמיק עוד יותר והבחין בין כבישת הרצון השלילי לעקירתו המוחלטת:

אף על פי שהוא משתדל לכבש את יצרו ולכפות את תאוותיו, לא מפני זה ישנה את טבעו ולא יוכל להסיר מלבו התאוה הגופנית, אלא שיכבוש אותה... אמנם אחר שיתרגל האדם הרגל גדול בזהירות הזה... הנה כח ההרגל הזה ירחיק אותו מענייני החומר וידיבק דעתו אל השלמות הנפשי עד שסוף סוף יוכל להגיע אל הנקיין השלם, שכבר יכבה אש התאוה הגופנית מלבו.⁵³

כך גם במערכות יחסים: כשאדם מעוניין לשקם מערכת יחסים משברית עם זולתו, לרוב אין די בהצהרת כוונות גרידא. הזולת מצפה בדרך כלל לביטוי חיצוני או למחווה מוחשית כלשהי, שיש בהם כדי ללמד על השינוי העובר על חברו ומתחולל בנפשו ביחס אליו. אמנם, לעתים די במחווה או במעשה קטן. במקרים אלו, יותר משיש ערך במעשה כשלעצמו, חשובה העדות והרמוז שהוא נותן על המתחולל בנפשו של מי שעשה את המעשה.

עולם הבריאה הוא עולם המחשבה וההפשטה, בעולם זה מרכז הכובד הוא בפיתוחן של ההשכלות ובקניית הדעה. על מנת לקנות דעה יש לשהות בחכמה,⁵⁴ לעיין בה עד שרישומה ייחקק בנפש המתבונן. השהות בחכמה ובמישור המופשט של המציאות הוא על ידי הבטה מרוכזת וממושכת,⁵⁵ והיא שמאפשרת את הטמעת ההשכלה והדעה.

51. אמנם אדם שחי בתודעה של עולם האצילות יכול לפעול במחשבה ובהבטה גם בעולם המעשה, ראו לדוגמה, רבי שמעון בר יוחאי שהפך אדם לגל של עצמות במבטו (שבת לד, א).

52. רמב"ם, פירוש המשנה, הקדמה לשמונה פרקים, ד.

53. רמח"ל, מסילת ישרים, פרק י.

54. במונחים קבליים הכוונה לשהייה בספירת הבינה, המשולה גם לרחם בה מבשילה המציאות הנוולדת.

55. רמז לעניין: על פי ספר התניא לרש"י מלאדי, פרק ג, הספירה המקבילה אל הפעילות האינטלקטואלית היא ספירת הבינה, בה מאיר השם א-היה, שם זה עולה בגימטריה – הבטה.

השכל אמנם אינו נזקק לביטויים חיצוניים כדי לברר לעצמו או לוודא שהוא קונה משהו. באופן טבעי הוא יכול לפעול את פעולתו גם דרך התרחשות פנימית חרישית.

עם זאת, כדי לקנות את המושכל ולהטמיע אותו השכל נזקק להיצמד אליו ולשומרו,⁵⁶ החזרה והשהות בספירת החכמה הם שחוקקים אותה בהכרה.⁵⁷

שמירה זו נושאת ערך כפול: ראשית כל, היא חוקקת את ההשכלה או הרעיון בזיכרון ומונעת ממנו "להתאדות" עם שאר המחשבות החולפות. שנית, היא מקנה לו חשיבות, שכן השכל מטבעו נוטה לשוטט ולהתפשט, לרפרף על פני מחשבות רבות ורעיונות מגוונים מבלי לעבד אותם ולא לברר האם הם משתלבים בפרדיגמה מסודרת ובחשיבה עקבית. השמירה יוצרת העדפה, מבררת את הרצון ומקנה תוקף לבחירות שהוא מבצע.

אם כן במישור מציאות זה אין צורך במעשה גשמי. לפעולה המופשטת יש כוח ותוקף מתוך עצמה, שכן הנוכחות והדומיננטיות של עולם הרוח מקנים תוקף גם להתרחשות פנימית שאין מדדים חיצוניים ואובייקטיביים להגדיר אותה. עם זאת, התרחשות זו צריכה לחתור להטביע את חותמה על שדה המציאות. מגמה זו מתבטאת בפעולת השמירה, שהיא הבטה אקטיבית ונוכחת.

בעולם האצילות שהייה או הבטה ממושכת זו אינה אפשרית. על ידיעת ה' אומרת התורה: "אתה הראת לדעת כי הוי' הוא האלקים".⁵⁸ אין אפשרות להתפשט אל מעבר לראייה-הצצה בעלמא, שכן אין אפשרות ממשית לאחיזה גמורה באין ואין יכולת לרכוש או לשמור אותו. על ידיעת ה' נאמר "אילו ידעתי – הייתי",⁵⁹ והמדרגה הגבוהה ביותר האפשרית היא הצצה אל אחוריו, מבט מעורפל, דרך אספקלריא שאינה מאירה.

3. המחשת גמירות הדעת בהעברת בעלות

ניתן לזהות ארבע גישות לפעולת הקניין שמשתלשלות מארבעת העולמות הללו. שאלת המפתח היא עד כמה נזקקת העברת הבעלות לביטוי מוחשי וממשי. בעולם האצילות ובעולם הבריאה קיימת תחושת נוכחות ממשית של עולם הרוח, במקום הזה כוחו של הרצון ברור, וממילא גם היכולת שלו לפעול בשדה המציאות מבלי להזדקק לביטויים חיצוניים. ניתן לומר שהאוחזים בהלך נפש כזה חשים שהעיקר הוא להפעיל את הכוחות הפנימיים ואין צורך "ללכלך את הידיים" כדי לשנות ולפעול בשדה המציאות.⁶⁰

56. כדברי הגמרא בסנהדרין צט,א: "רבי יהושע בן קרחה אומר: כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה – דומה לאדם שזורע ואינו קוצר".

57. ספירת הבינה נמשלת גם לאם, ופירותיה הם כבנים. דימוי זה מאפשר להתבונן על התהליך ההכרתי דרך ההקבלה לתהליכי הריון ולידה. האם שומרת על עובריה ברחמה ובכך מאפשרת לו לגדול ולהבשיל, ובהתאמה השמירה הממושכת על רעיון או השכלה הנולדים במוח מאפשרת להם להתרחב, להתבסס ולהתעמק.

58. דברים ד, לה.

59. דרשות הר"ן ד; ועוד.

60. [הערת עורך: ראו למשל ברש"י מכות כד,א, ד"ה רב ספרא: "דרב ספרא היה לו חפץ אחד למכור ובא אדם אחד לפניו בשעה שהיה קורא ק"ש ואמר לו תן לי החפץ בכך וכך דמים ולא ענהו מפני שהיה קורא

מאידך, בעולם היצירה ובעולם העשייה סומכים פחות על כוחות הרצון וחותרים לביטוי חיצוני אובייקטיבי. כך גם נפסק להלכה – אנו קשורים אל עולם העשייה וכל פעולה צריכה להיות מעוגנת בו על מנת לקבל תוקף וממשות.

השאלה הבסיסית היא מדוע לקניינים המופשטים אין די אחיזה בממשות, ומדוע קשה להם יותר להטביע חותם במציאות. כדי לברר שאלה זו נחזור ליסוד הקניין: המושג המרכזי בסוגיות הקניין הוא – גמירות הדעת, ופגם בקניינים נובע לעתים קרובות מפגם בגמירות הדעת שבהם.

לאור זאת, מסתבר כי הבעיה המרכזית של הקניינים המופשטים קשורה בבירורה של גמירות הדעת. המחשבה והרצון עשויים לשוטט רבות, פעמים רבות האדם עשוי למצוא את עצמו מזודהה עם דבר והיפוכו, "רוצה הכל" בבחינת "אחוז מזה וגם מזה אל תנח ירך". פעולת הקניין בעת העברת בעלות אינה רק עדות על גמירות דעת קיימת, כאשר באופן תיאורטי אילו היה ניתן לוודא את גמירות הדעת באופן אחר היה ניתן לוותר על מעשה הקניין, אלא מעשה הקניין יוצר את הדילוג התודעתי ממרחב של אפשרויות רבות וגמישות אל החלטה מכריעה. מעשה הקניין יוצר תודעה חדשה, בכך שהוא מחייב את הצדדים להתכוונות ספציפית, ולאקט הבחירה.

בתהליך זה הבחירה תמיד תופיע בשלב השני, הרבה אחרי התנוצצות הרצון והמחשבה. במהותה היא הגשר שבין הרצון ובין המציאות ולכן תקפותה תלויה ביכולת ליצור כלים מעשיים לביטוי אותנטי של הרצון.

בעניינו של גשר זה נרחיב מעט: באופן עקרוני, הרצון יכול להיות עמוק וכן גם לפני הבחירה ולפני ההתכוונות. מבחינת הצופים בהתרחשות, יכול שיהא אמון מלא בגמירות הדעת גם במצבה ההיולי. הבחירה המתרחשת במעשה הקניין, פועלת במישור אחר לחלוטין: היא הופכת את הרצון לזיקה ממשית שמתרחשת בין שניים.

לדוגמה, ראובן משתוקק למכור חפץ, ומאידך שמעון משתוקק לקנות. רצונות אלו עדיין אינם יוצרים את הקניין, שכן ייתכן שמבחינתו של ראובן אין זה משנה כלל מיהו הקונה ושמעון הוא רק אפשרות אחת מיני רבות.

במקרה זה הרצון למכור והרצון לקנות מבוררים לגמרי, אך עדיין אין זיקה, כלומר אין קשר של אני-אתה בין ראובן לשמעון. מעשה הקניין (כגון קניין מעות) יוצר שינוי מהותי – הוא מעביר את שמעון מעמדה של לקוח פוטנציאלי, אחד מיני רבים, לעמדה של קונה ספציפי, שלו ראובן מקנה את החפץ שלו.

בהפשטה עמוקה יותר נוכל לומר: גמירות הדעת משחררת את אחיזתו הנוקשה של ראובן בחפץ שלו, ומרפה מעט את האחיזה ההדוקה של הבעלות. בכך היא מכינה כלי פוטנציאלי, אלטרנטיבה עקרונית להעברת בעלות, אך עדיין לא נוצרה זיקה של אדם אחר לחפץ.

מעשה הקניין מתעל את הרצון העקרוני ומחיל אותו על אירוע ספציפי, על הקונה המסוים. מעשה הקניין הוא בבחינת "יש ברירה", המגשרת בין גמירות הדעת העקרונית לבין

ק"ש כסבור זה שלא היה רוצה ליתנו בדמים הללו והוסיף אמר תנה לי בכך יותר לאחר שסיים ק"ש אמר לו טול החפץ בדמים שאמרת בראשונה שבאותן דמים היה דעתי ליתנם לך. ע.ר.]

המציאות הקונקרטית. אם נשתמש בטרמינולוגיה החסידית נוכל לתארו כ"דירה בתחתונים", או כ"מלכות" של גמירות הדעת.

לאור זאת ברור לנו שרצון שאינו מגיע להחלטה או למימוש אינו בהכרח רצון חלש ואינו בהכרח מעיד על ספקנות של בעליו. לעתים הדבר אפילו הפוך: מחשבות רבות עשויות שלא לבוא לידי גמר ולהישאר כאופציה וכהצעה דווקא מפני שמחמת גודלן אין להם עדיין כלים שיכולים להכילן ולהפכן לכוח הפועל במציאות. כשאומרים על אישיות שהיא הקדימה את זמנה (או את דורה) מדגישים דווקא את מעלתה של הדמות ואת יכולתה להשקיף אל מעבר לאופק הנראה על ידי ההמון.⁶¹

לענייננו, העברת בעלות המתרחשת בין שניים, זוקקת מעשה קניין היוצר תודעה של זיקה בין שני צדדים, ודרכו המקנה פוגש את הקונה ומכיר בהפגנת הבעלות שהוא יוצר.

4. הבטה בהפקר

בקניין מהפקר לכאורה די בעצם הרצון לקנות שכן אין בקניין זה אישיות של מקנה הזוקקה להפנמת העברת הבעלות לידי קונה ספציפי. לכן, הדיון התלמודי בנוגע להבטה מתמקד אך ורק בזכייה מההפקר ולא בהעברת בעלות. עם זאת, גם כאן צריך הקונה לברר את רצונו ולהביא אותו לידי גמר, ובהקשר זה עולה השאלה האם די בהבטה גם בזכייה מההפקר.⁶²

קניין הבטה מותנה ביכולת להפנים את המימדים בהם הראייה אינה רק כח קולט פסיבי, אלא היא פעולה אקטיבית, כוח המטביע חותם במציאות. תפיסת הראייה ככוח פעיל ולא סביל מניחה שהראייה אינה רק ספיגה חסרת הבחנה של כל הרשמים: צבעים, ריחות, קולות, מראות, אלא הרוואה, או הצופה, בוחר לראות את מה שהוא רוצה, מתבונן בו, ועל ידי כך גם יוצר קשר עם מושא ההבטה ומשפיע עליו.⁶³

ההבטה מתוך אוריינטציה של רצון, מאפשרת לקנות את החפץ ולצרפו אל עולמו של המבטי. כך ניתן להבין את דברי קצות החושן, שלכל השיטות אדם אינו יכול לקנות בהבטה עבור חברו, המעבר מראייה המתפקדת כספיגה פסיבית לראייה חודרת היוצרת זיקה עם מושא ומצרפת אותו לעולמה, אינה יכולה להיעשות דרך מבטו של הזולת. נדרשת כאן כוונה מיוחדת והיכולת לגייס את מבטו של הזולת אינה ברמה שמאפשרת להשתלט עליו עד לרמה של יצירת קניין דרכו.

בנוגע לאבדה די בהבטה כדי ליצור חיוב או איסור על המוצא שהתעלם. זאת, כיוון שלא מדובר ביצירת זיקה בין אדם וחפץ, ובוודאי שלא בהעברת בעלות בין אדם ואדם. כאן

61. ההיסטוריה מוכיחה שהחידושים הגדולים והמהפכות המכריעות צמחו דווקא מדמויות שהשכילו להכיל את המחשבות והחלומות הללו. שינוי אמיתי ויצירה ממשית באים בדרך כלל בזכות היכולת להיות ער לאפשרויות האבודות, אלו שבדרך כלל נדחקות מפני החשש שהמציאות לא תוכל להכיל אותן.

62. ואולי לזה כיוון רבי מנחם מנדל מלובביץ' שקבע שהגאולה העתידה תבוא בדרך של "אורות דתוהו בכלים דתיקון".

63. השוללים את קניין ההבטה יטענו שמדובר בכוונה לא גמורה, ומאחר ואנו מסופקים אם הקונה אכן פועל כך הרי שאין לנו אינדיקציה ברורה על גמירות הדעת שלו.

מדובר בהטלת חיוב או איסור על אדם, ואלה אינם תוצאה של גמירות דעתו של המוצא, אלא מוטלים עליו על פי דין.

קניין הבטה מעלה סוגיה נוספת: ההבטה היא פעילות סובייקטיבית, היא יוצרת נקודת מבט, או אינטרפרטציה, ואין בה את התוקף האובייקטיבי של פעולת הקניין הגשמית. בדרך כלל יצירת מציאות הלכתית דורשת ביטוי אובייקטיבי הנוצר על ידי עיגונים חיצוניים ("על פי שניים עדים"). היכולת לקנות בראייה מותנית בתפיסה חדשה שעל פיה לסובייקטיביות יש תוקף אובייקטיבי כאשר היא מתעצמת ומתבררת.⁶⁴

העצמת המבט הסובייקטיבי וזיקוקו מאפשרים לו לפרוץ את תמונת העולם שבה נתקל האדם משעה שננער ממעי אימו, ולצייר ציורי עומק אלטרנטיביים החושפים בעולם אפשרויות נוספות. במיטבו, מבט זה מקבל הד חוזר בכך שהעולם נענה לו ומתאים את עצמו אליו (לדוגמה, במעשה הקניין), זוהי האובייקטיביזציה שלו.

64. ביטוי עז לתפיסה זו מופיע במסורות הבעש"ט. בעמוד התפלה, קנו, מובאת דוגמא:

"שמעתי בשם מורי איך יתפלל על שונאיו

...דהיינו כשפגם בדיבורו כמו לשון הרע וכיוצא, מזה נעשו אנשים שונאיו המדברים עליו... נמצא שונאיו שבאו על ידי פגם הדיבור, צריך לתקנם להעלותם על ידי דיבורי התפילה... לכך צריך להתפלל על שונאיו לתקנם ולהעלותם...".

הבעש"ט מתאר כאן את מהלך השפעת הפערים המוסריים והרוחניים של האדם. החטאים אינם תחומים בדי אמות של רשות הפרט, אלא הם פועלים ומעצבים את הסביבה המנטלית והחברתית של החוטא. התהליך המתואר כאן הוא תהליך של השלכה, שבמסגרתו פגמים אישיים נתפסים כנוכחים מחוץ למקומו של האדם והם הולכים ומקבלים קיום אוטונומי המשפיע על האדם מבחוץ.

המונח "השלכה" בעייתי לתיאור מצב זה מאחר ובהקשרו המודרני הוא מציין תופעה פסיכולוגית סובייקטיבית. במשנתו של הבעש"ט הסובייקטיביות פועלת בעולם החיצוני הממשי ומקבלת ביטויים והמחשות בשדה המציאות. בכדי לדייק יותר בתפיסתו של הבעש"ט הצעתי היא לתארה כסובייקטיביות אובייקטיבית. מונח זה מתאר תהליך מנטלי סובייקטיבי ההולך ומתעצם ברוחו של האדם, בשלב מסוים הוא חורג מהמסגרת האישית ו"מתלבש" במציאות אובייקטיבית חיצונית וכך משפיע על האדם והעולם באופן ממשי. הסובייקטיבי חורג מגדר המציאות הנפשית ומצליח להטביע חותם ממשי בשדה החיצוני. הדבר נכון הן בתהליכים חיוביים כגון הורדת השפע לקהילה על ידי הצדיק והן בתהליכים שליליים של השפעת החטא על המציאות.

הבעש"ט מתאר כיצד עשוי הדיבור לפעול כנגד האדם. המהלך מעניין: כתוצאה מהדיבור הנגוע הופכים אנשים מסוימים לשונאיו של האדם, כאלה המדברים נגדו. הדיבור הנגוע בלשון הרע יוצר מעין "אנרגיה שלילית" המתלבשת באנשים אחרים (הרשעים) השייכים אליה מבחינה מנטלית וקולטים אותה. בהמשך, ואולי באופן לא מודע, הם משחררים אותה חזרה למקורה בצורה של חיצונית ביקורת המופנים כנגד האדם שיצר אותה.

אי לכך, הדרך היחידה להתמודד עם הפגם היא דרך תפילה ישירה על השונאים "לתקנם ולהעלותם". תובנה זו אינה מותירה לאדם את הפריבילגיה של תגובה טבעית פשטנית בדמות השבת מלחמה שערה או התעלמות. האדם נדרש למבט מעמיק הבוחן את השרוש הפנימי של הקונפליקט החברתי שאליו הוא נקלע. התבוננות מעמיקה תעלה כי פגיעתם הרעה של אויביו היא שיקוף של המקומות שאינם מבוררים בנפשו שלו. הקישור הפנימי של האדם אל מחוות החטא – כפי שבא לידי ביטוי בשייכותו אל דיבורי לשון הרע – מטביע חותם במציאות ואינו נשאר במסגרת עולמו האוטונומי. תפיסת הסובייקטיביות האובייקטיבית של הבעש"ט גורסת שהפגם מעצב אף את סביבתו החיצונית של האדם ומטביע חותם על יחסם של אחרים כלפיו.

ד. סיכום

מקומה ומשמעותה של ההבטה משתנה בהתאם לתחומים ההלכתיים השונים: בהעברת בעלות – ברור שאין די בהבטה ויש צורך במעשה קניין. בזכייה מן ההפקר – ישנו דיון בגמרא, ולהלכה נפסק שהבטה איננה קונה. בהשבת אבידה – מוסכם שהבטה יוצרת חובה או לכל הפחות מטילה איסור על המביט באבדה ואינו משיב אותה לבעליה. ביחס לזכייה מן ההפקר ישנן רמות שונות שונות: א. להלכה, הרמב"ם פסק שהבטה אינה קונה מן ההפקר, ויש צורך במעשה קניין גמור. ב. תוספות כתבו שהדיון בגמרא נסוב על הבטה המלווה ב"מעשה קטן". ג. הרמב"ן כתב שהדיון בגמרא עוסק בהבטה שיש בה שמירה. ד. כמו כן, ישנו דיון בגמרא גם בנוגע להבטה בעלמא. הרב יצחק גינזבורג הקביל בין הרמות השונות לעולמות השונים המוזכרים בקבלה: עולם האצילות – הבטה בעלמא קונה. עולה הבריאה – הבטה שיש בה שמירה קונה. עולם היצירה – הבטה עם מעשה קטן קונה. עולם העשייה – רק מעשה קניין קונה. הטענה המרכזית במאמר הייתה שהעברת בעלות היא תוצאה של גמירות דעת, אולם המעשה הוא ההופך את גמירות הדעת מרצון כללי למכור או לקנות, לרצון קונקרטי וסופי. לפיכך, בעולמות הגבוהים, עולמות המחשבה, די בהבטה לבדה או בצירוף מעשה קטן. כך גם ביחס למי שחי בתודעה של עולמות אלו, שדי לו בגמירות דעת בלא מעשה. לעומת זאת, בעולם העשייה יש צורך במעשה קניין ממשי. ההבדל בין התחומים השונים מוסבר גם כן, בהעברת בעלות לא די ברצון למכור או לקנות באופן כללי, אלא יש צורך להעביר את הבעלות לאדם מסוים, ולכן ברור שצריך מעשה קניין. בזכייה מן ההפקר יש דיון בשאלת קניין בהבטה כיוון שאין צורך ביצירת זיקה לאדם אחר. בהשבת אבידה, שבה מדובר על הטלת חובה מן הדין ללא צורך ברצונו, לכל הדעות די בהבטה.